

A többiek érdekében a gyengét kivetik, amelyik legtöbbször beteg is vagy elősködőtől fertőzött. Kegyetlenség. De biztonság a többinek az életben maradáshoz.

Kláralfalván, míg a férfi eleségért járta a tájékat, a fészekbe csapott a villám. Az anya és három fia maradt ott holtan. A férfigólya két napig gyászolta őket hátravetett fejjel, aztán úgy elment, soha többet nem lehetett látni.

Gólyasorsok.

Születnek, pusztulnak. Ahogy mondjuk, oktanul nagyobb számban, mint a természet parancsolná. Mutatóban maradnak.

Az egykor vízjárásos Csanádpalotán egy fészek van, lakói az egész falu figyelmének középpontjában. Évtizedek óta ismerősök. Szorgalmasan költenek, három-négy fiúval utaznak őszönként. Az utódokat még vendégségben sem látják a következő évben a falu fölött. Hová mentek lakni?

Az emberi szemnek egyformák a gólyák. A székutasi plébános harmincesztendő fészeken figyelte a családi életet. A szülőpár minden évben fölnevelt négy kicsit. Azok minden évben visszajöttek, s minden évben ostromot folytattak a fészekért. Mindig az öregek maradtak fölül. Hol helyezkedtek el végleges lakosként az utódok, arról nem tudunk semmit.

Kakasszékfürdő mellett augusztus közepétől húsz-harminc gólya gyülekezett. Nyárutón a hosszú út milyenségét latolgatják?

Derekegyházán, valószínű későn kelt, erőtlen, hat-nyolc gólya az artézi kút meleg vizénél, halastavánál telett. Fészek nélkül. Tavasszal kerekedtek föl. Hová repültek?

Egy „háztáji” szerző faggatása

VARGA LAJOS MÁRTON KÉRDÉSEIRE BAKOS ISTVÁN VÁLASZOL

— *Amióta ismerlek, azóta mindig a vidéki művelődés, a lakóhely szerinti megkülönböztetés kérdésével, a társadalmi esélyegyenlőség problémáival foglalkozol. Bevezetésként arra kérek, beszélj erről az indíttatásról s arról, hogyan alakult életed, munkád az egyetemi évek után?*

— Baranya megyében, Bánfa községben születtem 1943. november 14-én. Szüleim cselédek voltak. Apám Békés megyéből, anyám Somogyból keveredett ide az Ormányság szélére. 1946 táján telepesként kerültünk Újpetre községbe, ahol 8 kh földet, házat kaptunk. Hányatott sorsú család a miénk, így én hétéves koromig az anyai Egyed családnevet viseltem, majd nevelőszülőknél éltem, ahol az iskola mellett a paraszti munkából is elég rendszeren ki kellett venni a részemet, az állatgondozástól, tehénpásztorkodástól kezdve mindenféle mezei munkáig. Noha osztályomban az egyik legjobb tanuló voltam, az iskola befejezése után szinte egyedül én nem tanulhattam tovább. A Villányi Állami Gazdaság grécpusztai telepén szerződéses mezei gyalogmunkásként dolgoztam 1959-ben, amikor Csapó Lajos megbízott iskolaigazgató és Gere János tsz-elnök fölkereste nevelőszüleimet, hogy a Petőfi tsz ösztöndíjasaként elküldenének a Szentlőrinci Mezőgazdasági Technikumba. Mint-hogy mindig nagyon szerettem olvasni — még teheneimet is könyvvel a hónom alatt kísértem ki a legelőre — a Szentlőrincen a technikumban kitűnő patronálóm akadt Szentgyörgyvári Tibor tanárom személyében, megszállottja lettem a költészetnek, s magam is írogattam verseket. Érettségim Illyés Gyula „Megy az eke” cí-

mű versét elemeztem, de az agrárpálya helyett a pesti bölcsészkarra, magyar—népművelés szakra hozott sorsom. Írásbeli felvételem József Attiláról szólt, ezért szívem-lelkem beleírhattam a dolgozatba. Nevelőszüleimet kész helyzet elé állítottam, mert ők kitűnő és jeles tanulmányi eredményeiről tudtak ugyan, de továbbtanulási szándékomról nem, s azt nem is támogatták volna. Az egyetemi felvételre jelentkező lapon így a szülői aláírást Ingula Antal barátom kézjegye helyettesíti. Már a magyarpeterdi Új Élet tsz mindenestől agronómusaként dolgoztam, amikor egyik hét végén ángyom-nevelőanyám azzal adta ide a felvételi értesítést: — „kisfiám, valami Eötvös Lőránttól kaptál levelet Budapestről”. Noha akkor nagyon boldog voltam — mert előfelvettként bejutottam —, mégis alig hiszem, hogy valaha is bölcsész leszek — ha csak a járási vezetők a tsz-ből el nem vitetnek katonának —, hisz annyira megszerettem ott.

Már a technikumban és főként az egyetemen úgy kellett berendezkednem, hogy jóformán csak magamra számíthattam. Utolsó öltönyömet nyolcadik osztályos koromban vettem. Azóta magamnak kellett — a nyári hónapokban — megkeresnem a ruháivalót. Hazait tartalmazó csomagokat édesanyám küldött rendszeresen, pénzzel pedig utolsó egyetemi éveimben vājárként dolgozó öcsém segített. Eleve azzal a szándékkal jelentkeztem az egyetem magyar—népművelő szakára, hogy hasznára legyek annak a közösségnek, amelyből vétettem. Érthető hát, hogy már egyetemi éveim alatt is foglalkoztatott, s azóta is foglalkoztat a kétkezi dolgozók, parasztok, munkások társadalmi helyzete, a magyar vidék gazdasági—szellemi életének gondja-baja, perspektívája. Egyetemi éveimről, társaságunkról, közösségépítésünkéről — mivel annak igen hosszú sora lenne — e helyt nem akarok most beszélni, hisz az veletek közös élményünk volt az Eötvös Kollégiumban.

1970 őszén Erdei Ferenc hívására-biztatására az MTA Tudományszervezési Csoportjába mentem dolgozni, onnan a TOT-ba, majd a Minisztertanács apparátusába kerültem, jelenleg a Művelődési Minisztérium Tudományszervezési és Informatikai Intézetében dolgozom. Eddigi munkahelyeimen többnyire kivívtam azt a lehetőséget, hogy — ha megtűrtén is — de folytathassak olyan kutató-elemző, társadalmi cselekvést ösztönző munkát is, amelynek célja többek között a magyar vidék anyagi-szellemi gyarapításának segítése is, országunk közéletének, közművelődésének fejlesztése, a társadalmi esélyegyenlőség közlése. Az otthoni és a rokonlátogatások, az egyetem mellett a nyári szünetekben végzett munkák, szociológiai felmérések, Kósa Lacival tett néprajzi csatangolások, a népművelési gyakorlatok, valamint a fővárosi lét, az itteni baráti és egyéb munkakapcsolatok révén szerzett tapasztalatok késztettek arra, hogy a jelenségeket, problémákat a maguk összetettségében vizsgáljam, felvázolva a tapasztalt folyamatokba való beavatkozás feltételeit, esélyeit és a várható hatásokat. Diplomamunkámat a népi írók művelődéspolitikájáról írtam, s a velük, műveikkel való foglalkozás, a személyes kapcsolat rendkívüli mértékben kitágította látókörömet, növelte önismeretemet és öntudatomat. Itt és ekkor találtam meg azt a folytonosságot, ami szerintem minket, népünket a szocializmus jó irányba felé vezet, s ami sokban rokon a kommunista eszmékkel is. 1966-ban tagja lettem az MSZMP-nek. Házasságkötésem óta — anyagi biztonságunk megteremtése végett is — szervező-kutató köztisztviselőként dolgoztam, így alá kellett vetnem magam a kialakult hivatali kötöttségeknek, napi munkarendnek és annak, hogy munkám során készült elemzéseim, javaslataim többsége kollektív alkotásként jelent meg, nem a saját nevem alatt. Az így készült anyagok azonban gyakran — a különféle „szűrőkön” és fórumokon ájtutva — elgondolkodtató metamorfózison esnek át. Erről az embereket és idegeket őrlő folyamatról azonban nem szívesen beszélek, hisz három éve, kisebb kiborulással tanújelét adtam magam is a megszenvedett tapasztalatoknak. Mindezzel együtt személyes nyereségemnek tekintem, hogy diáktársaim, idősebb és ifjabb barátaim mellett számos többre hivatott emberrel — mindenekelőtt Vekerdi László tanáronnal —, de rajta kívül jó pár munkatársammal, kiváltképp Bíró Zoltánnal közös cselekvések során megismerkedtem, így emberileg is jobban felmérve képességeinket, egymás

erényeit és gyengéit — érleltük, mélyítettük a barátságot: foghatunk újabb feladatokba.

Köztisztviselőként végzett évtizedes munkámnak látható eredménye nem sok van, javarészt beáramlott abba a folyamba, melyet gyűjtőszóval magyar államigazgatásnak nevezünk. Ami látható, olvasható, az viszonylag szerény termék: „Ehe kenyérnek” című könyvecském mellett néhány cikkem, tanulmányom folyóiratokban is megjelent. 1972 decembere — „Mai gond — holnapi kenyér” című írásom megjelenése óta a Tiszatáj „háztáji” szerzőjének számítom magam. Annál is inkább, mivel e folyóirat a szerkesztőség és a szerzőgárda jóvoltából olyan szellemiségű, amelyhez én több mint egy évtizede a legközelebb állónak érzem magam. 1972-ben adtuk le Vekerdi Lászlóval közösen a „Magyarország felfedezése” című sorozathoz két évi kemény munkával készített „Kutatómunkások” című szociográfiánkat, amelyben én afféle adjutáns voltam. Nagyon sajnálom, hogy e könyv mindeddig nem jelenhetett meg. Évek óta húzódik az „Egyenlő esélyért” című, 25 ívnyi terjedelmű tanulmánykötetem megjelenése is.

Magamat sem szép-, sem tudományos írónak nem tartom. Inkább, amolyan népművelő-szervezőnek, aki a tollat kisegítő eszközként veszi kézbe. Az életben ugyanis sohasem az érdekel elsősorban, hogy mit s hogyan tudok mások felvilágosítására, okításaként megírni, hanem az, hogy miként tudunk egymáson segíteni, közérdekű gondjainkat, bajainkat orvosolni, közösségünket építeni, gyarapítani. Ebben szerencsére sokan ügyködünk. Én főleg a korosztályomat ismerem. Ha munkánkhoz kevések találjuk magunk és környezetünk, barátaink erejét, lehetőségeit, akkor az íráshoz folyamodok. Stílusom állítólag göcsörtös, néha faragatlan, mert egyszerre sok mindent kell elmondanom, lehetőleg tömören, ezért nem a mivességre, hanem a nyíltságra, közérthetőségre és sürgős cselekvésre mozgósítván igyekszem kifejezni magam. Ugyanakkor nagyra becsülöm azokat, akik közérdekű mondandójukat nem csak lényegretörően, őszintén, hanem szépen is fogalmazzzák meg. Hivatali kötelezettségeim, baráti és családi elfoglaltságaim mellett amennyit tudok, annyit olvasok. Immár nem könyvtárban, hanem éjszaka és reggelente itthon. Íróasztalomon, éjjeliszekrényemen felhalmozva könyvek, folyóiratok egyre jobban gyülemelő adósságaim; furdaló lelkiismeretem ajándékai. Olthatatlan tudásvágy és egyben erős cselekvő szándék munkál bennem; folytonos elégedetlenség sarkall.

— Úgy látszik, mintha a művelődés egészében igen komoly probléma lenne az ország lakosságának lakhely szerinti megkülönböztetése, rangsorolása. Mintha az emberek részesedése az anyagi és szellemi javakból, szellemiségekből, meghatározóan függene attól, hol élnek: a fővárosban vagy vidéken, falun vagy tanyán. Ha így van, kérlek, foglald össze a jellemző sajátosságokat, amolyan helyzetképfélére gondoltam.

— E kérdésre adandó válaszaim javarészt a Tiszatájban már az 1970-es évek közepén megírtam, sőt a Látóhatár is megjelentetett annak idején néhányat közülük. Így azokhoz keveset tehetek hozzá, mivel a helyzet azóta nem sokat változott. Változott viszont az én szemléletem, az újabb tapasztalatok és újabb ismeretek nyomán. Mindenekelőtt abban, hogy számos előremutató kezdeményezést, potenciális lehetőséget látok az új típusú alkotás termelési és közösségi formák kialakítására, ösztönzésére. Ezt részben a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsánál dolgozva „fedeztem föl”, részben azóta. Látható ugyanis, hogy a tradicionális — s tegyük hozzá eléggé hierarchikus — faluközösségek fellazulása, a társadalmi munkamegosztás bővülése egyben társadalmi nivellálódást, közeledést is elindított a falusi és a városi népesség között. Lassan alig akad család, közösség, amelyiknek ne volna városban dolgozó vagy városban lakó hozzátartozója, rokona, illetőleg vidéki telke vagy kiskertje. Így tehát az erőszakos iparosító urbanizálás minden rombolásával, ellentmondásával, az egyéni kiszolgáltatottságot növelő hatásával együtt hozzájárult a különböző rétegek, közte a falusiak és városiak személyes-társas kapcsolatainak szorosabbá tételéhez. E kapcsolatok kifejlődését gátolja azonban, hogy a meghirdetett decentralizáció helyett még manapság is a dekoncentráció

érvényesül mind a termelés, mind a közigazgatás terén. A nagyarányú termelészövetkezeti és tanácsi egyesítések ugyanis a falusi közösségek jelentős hányadát megfosztották a korábbi (akkor is korlátozott) önállóságuktól: gazdasági és politikai téren alárendelve őket a centrumközségeknek, ahol a települést és lakosságát érintő döntéseket hozzák.

A képviseleti rendszer és az érdekegyeztetés elhanyagolása miatt — amit gyakran a napisajtóban, közéleti fórumokon is szóvátesznek — főként a kisebb közösségek nem jutnak szóhoz, vagy nincs megfelelő képviselőjük, ami egyben a szocialista és a szövetkezeti demokrácia torzulásához vezet. Ennek veszélyét csak növeli, hogy a hatalom helyi képviselői és az értelmiség többsége is igyekszik a falvakból a centrumközségekbe költözni, s ez a falu társadalmát csonkává teszi. Haszonló a helyzet — noha más irányú mozgás idézte elő — a vidéki ipartelepítések-nél, ahol az érintett vállalatok termelésének nagyobb része már a vidéki gyár-egységekben, míg a vállalati irányítás, adminisztráció, tervezés, kutatás, fejlesztés azonban a preferált helyzetben levő nagyvárosi telephelyen folyik

Miután a hazai területfejlesztési politika egyoldalúan az ipar- és városfejlesztést tartotta szem előtt; a mezővárosokra, falvakra, tanyákra — és általában az agrárkörzetekre — aránytalanul kevés figyelmet és támogatást fordítottak a központi fejlesztési forrásokból. Inkább csak elvontak onnan, s ez megbosszulja magát a várospolitikában, a városokba történő beáramlás mértékében és ütemében. Megbosszulja magát a lakásárak iszonyatos mértékű emelkedésében, a talajt és közösséget vesztett öngyilkos és deviálódó emberek növekvő mértékében, a népszaporodás csökkenésében és még sorolhatnám hosszan, hogy mi mindenkiben. A városok egyoldalú, központilag támogatott fejlesztése mellett az illetékesek nem fordítottak pénzt, figyelmet a legalább ilyen fontos feladatra; a falvak városiasítására; sőt korlátozták és korlátozzák azt.

Hogy ezt másként is lehetne csinálni, arra 1978-ban, dániai tanulmányutamon döbbsentem igazán rá. Itt a mezőgazdasági termelők, a farmerek nagy része a városoktól (falu szinte alig van) távolabb, szétszórta, magányos farmokon él és dolgozik családjával. Az a farm például, ahol néhány napot a munkában segédkezve magam is eltöltöttem, több mint tíz kilométerre feküdt a legközelebbi kisvárostól, vagyis településtől. De azt, hogy nem városban vagyok, ottlétem során a tiszta levegőn, a csenden és a gyönyörű zöld környezeten kívül csak az emberi-közösségi kapcsolatok hiányán vettem észre. A farmhoz — és körül a többihez is — pormentes bitumenút vezet, mindenütt villany, a tágas, négyoszobás házban mindenféle elektronikus termelési és háztartási eszköz, traktorok, autók, sok könyv, nagyszerű, szárazpadlás, zuhanyozós fürdőszoba, angol WC és telefon van. Ez utóbbi kapcsolja össze a kisüzemet — a szó szoros értelmében — éjjel-nappal a világgal. Rendszerint telefonon történik a család mindennapi áruszükségletének megrendelése, amit hetente háromszor, ugyanazon időpontokban, szállít haza autójával valamelyik családtag, vagy a szövetkezet. Telefonon hívják egymást — ha hívják — a rokonokkal, szomszédokkal, barátokkal; telefonon hívják a doktort, a bankot, az áruátvevőt, az iskolát, könyvtárat, a szervizt, ha kell ezen keresztül közvetlenül rendelnek és reklamálnak a bel- és külföldi cégeknél, a szövetkezetnél. Hiba lenne tehát s történetietlen idealizálni s a miénkhöz viszonyítani a technikailag fejlett skandináv viszonyokat, hisz magam is számtalan ellentmondásba ütköztem az ott töltött időszak során. De azt nehezen hiszem, hogy a — dán farmokat megközelítő — minimális civilizációs eszközellátottságot — kellő erőfeszítés árán — ne lehetne mielőbb elérni a magyar falvak jó részében is. A telefon például a szomszédos, magyarlakta csehszlovákiai Csallóköz falvaiban általánosan elterjedt, használt, míg nálunk legfeljebb csak néhány található egy-egy faluban, ott is jóformán csak a közhatalmokban. A vonalhálózat is többnyire régi típusú, csak a postai munkaidőben használható. Bizonyos vagyok abban, hogy a falvak központilag is támogatott urbanizálásának, egyenjogúsításának mérhetetlen haszna lenne a városok, s ily módon az egész szocialista közösségi társadalom fejlődésére is.

A közelmúltban lezajlott nagyarányú városfejlesztés erősen extenzív jellegű volt, mivel a tömeges bevándorlás miatt főként a legszükségesebbet, a lakásigények kielégítését szolgálta. A járulékos infrastrukturális beruházások úgy mennyiségileg, mint minőségileg elmaradtak az igényektől, s egyre táguló szakadékot idéznek elő. Gondoljunk csak a fővárosi lakótelepek tavalyi és ideai iskolagondjára! Enyedi György írja egy helyütt, hogy egy dolgozó családjának budapesti leteleptetéséhez szükséges pótlólagos infrastruktúra fejlesztési költsége megközelíti az egymillió forintot, s nem sokkal kevesebb ez az összeg a többi nagyvárosunkban sem. Hozzáteszi, hogy milliárdokkal mérhetően enyhülnének a városfejlesztés néhol robbanásig feszítő következményei, ha ennek csak töredékét fordítanánk a kisteleplések „gazdaságtalan” infrastruktúrájának fejlesztésére. A mai körülmények között az egyén szempontjából a faluról városba költözés valamiképpen társadalmi emelkedésnek — szociológiai fogalommal: a vertikális mobilitás megvalósulása egy formájának — tartatik. Joggal, hiszen az egyén és utódai perspektívája, de alapvető emberi igényeinek kielégítése szempontjából is, a város ma összehasonlíthatatlanul többet nyújt, mint a falu. Hiszen a város történelmi előzményeiből, helyzetéből, jelenlegi funkcióiból adódóan nagyobb szociális, kulturális, egészségügyi és kereskedelmi ellátottsággal és szolgáltatással rendelkezik, s ott több a lehetőség az egyéni karrierre és a mobilitásra is (munkahelyváltás, szakmai továbbképzés, mellékállás stb.), mint falun. Ennek tulajdonítható elsősorban, hogy a falusi értelmiség egy része, ha csak teheti, városi lakást vesz vagy oda költözik, s a végzős diplomások sem szívesen vállalják a falusi küldetést. A művelődésügyi szolgáltatásban, az iskolák és az oktatás színvonalában, az életkörülményekben és a szemléletmódban meglevő különbségek például oda vezetnek, hogy a falusi fiatalok felsőoktatási intézményekbe kerülésének esélye negyed-ötödakkora, néhány egyetemen tizedakkora csupán, mint a nagyvárosiakénak. Vagy gondoljunk a hatalmas tömegű ingázó réteg helyzetére, melynek nagy része a napi nyolc órai munkát, és a holt időnek számító átlag kétórás utazást követően még háztájijában dolgozgat. Érdekltsége, aktivitása és részvétele mind a lakóhelyi, mind a munkahelyi közéletben, döntésekben csökken, közéleti-közösségi tevékenysége, művelődési lehetőségei elsorvadnak, ami kihat családjára is. Sokak számára kicsoda emelkedés a gyárközeli kertes családi ház! (A lakótelepre költözést többnyire átmeneti szükségmegoldásnak fogják föl, amihez mielőbb egy telket és kocsit igyekeznek szerezni.) Akinek módja van rá, tehát a városokba települ, a városi-városkörnyéki lakás-és telekárak hatalmas ütemű emelkedését idézve elő, kiváltva ezzel a falvak (főleg kistalvak, tanyák) lakás-, telek- és földtulajdonainak ugyanolyan mérvű leértékelődését és a falvak lassú elnéptelenedését. Ez szinte példa nélküli a magyar történelemben.

— *A kialakult helyzetnek nyilván megvannak a maga következményei minden vonatkozásban. Mit gondolsz ezek közül a tudományban, közművelődésben a legsúlyosabbaknak?*

— Sokan, sokfélét elmondtak már erről a gondról, szinte nincs olyan hét, hogy valamilyen formában ne vetődne fel napi- vagy hetilapban, illetve folyóiratban. A legsúlyosabbnak én azt látom, hogy mindennek kevés a fogantatja. Párt- és kormányhatározatok szentesítették némely területeken a legfőbb teendőket, sok részintézkedés is történt, kevés konkrét eredménnyel. Így például az MSZMP KB 1969. évi Tudománypolitikai Irányelvei célul tűzték ki, hogy „Részben a vidéki egyetemi kutatások fejlesztésével, részben kutatóintézetek vagy részlegek vidékre való telepítésével meghatározott profilú vidéki tudományos centrumok kialakítására kell törekedni. Kívánatos olyan életkörülmények és közéleti szellem megteremtése, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak ilyen vidéki központokban.” Ha megkérdezem, volt-e hatása, azt kell felelnem rá, hogy igen, hiszen azóta működik egyik büszkeségünk, a Szegedi Biológiai Kutatóközpont, új épületbe költözött a Pécsi Orvostudományi Egyetem, felépült a győri Közlekedési és Műszaki Főiskola, új karral bővült a Pécsi Tudományegyetem, létrehozták az MTA vidéki bizottságait stb.

De tudnunk kell ugyanakkor, hogy az arányok lényegében nem változtak. A főhivatású kutatóintézetek és a kutatók negyötöde a fővárosban működik, tudományos iskolák, önálló karakterű új tudományos centrumok a szegedin kívül nem alakultak ki, így a nagy iskolateremtő tudósok és kutatók sem mennek szívesen egy-egy kínálkozó vidéki álláshelyre. A tudományos kutatás ugyanis — sokkal inkább mint más terület — élénk, ingerdús, forrongó szellemi környezetet és nagy kulturális infrastruktúrát igényel, amelyet vidéki nagyvárosainkban is csak elvétve, gyakran szigetekben lehet fellelni. A korszerű kutatásban elengedhetetlen a szabad, demokratikus légkör, a csoportmunka, a nemzetközi kapcsolattartás és -ápolás, az állandó vitákban érlelt témavezetés, a publikálás lehetősége, szabadsága és az eredmények gyakorlati megvalósulásának támogatása. Mindezt a fővárosi környezet sem biztosítja teljes egészében, de sokkal jobb a lehetőség megszerzésükre és többet is ad meg ebből, mint a vidéki városok akármelyike. Hiszen a tudományos folyóiratok, kiadók, társintézmények, együttműködő partnerek, a megbízó országos főhatóságok, állami szervek, intézmények, vállalati központok, a nagy könyvtárak, tudományos társaságok, a nemzetközi kapcsolatokat engedélyező, közvetítő, bonyolító szervek mind-mind szinte kizárólag csak Budapesten vannak. A főváros a kutatómunka, s általában a magasabb szintű értelmiségi lét feltételeinek megteremtéséhez több lehetőséget kínál, mint a vidéki városok, nem is beszélve a falvakról.

Mindezen túl azt is komoly gondnak látom, hogy a főváros és a benne székelő intézmények zöme — mondhatni: külön világot alkotva — éli a maga öntörvényű életét, alig figyelve oda a magyar vidék eredményeire, problémáira, bánatára vagy örömére. De ugyanezt a jelenséget tapasztalhatod néhány kivételtől eltekintve, a megyeszékhely és a megye viszonylatában is, annak ellenére, hogy a személyes és családi kapcsolatok ezer meg ezer szállal kötik össze az embereket.

Az ország legnagyobb és „leglátogatottabb” közművelődési intézménye, a Magyar Televízió például alig szentel figyelmet a vidéknek és népének, nem is szólva a környező országokban élő hárommilliónyi magyar (és nem magyar) nézőjéről. Egyetlen olyan sorozatműsora volt, a „Röpülj páva”, amely a falusi-paraszti aktivitásra és izlésre épült, s amely — részben a műsorvezető Vass Lajos jóvoltából — megmozgatta az egész nemzetet. A „Röpülj páva”-körök még ma is meghatározói az öntevékenységen alapuló falusi művelődésnek. Részint ennek hatására lendült föl a fiatalok népművészeti mozgalma, a Táncházz-mozgalom, amelyekről ragyogó áttekintést ad a „Nomád nemzedék” címmel nemrégiben megjelent két nyelvű kötet, amit Zelnik Jóska barátom jóvoltából kaptam meg, csakúgy mint az első Táncházz nagylemez-sorozatot. Ezzel együtt úgy vélem — bár ápolásának, terjesztésének nagy híve vagyok —, hogy nemcsak ez a folklorizált nemzettudat létezik. Vannak itt olyan szellemi, erkölcsi, izlésbeli felhalmozott tartalékok is, amelyek az élet minden területén meglévő közösségekre alapozva, azokat ösztönözve, gyarapítva, építve, megfelelő vezetőkkel, valódi transzmissziós szerepet tölthetnének be a közéletben.

Többször felmerült bennem a kérdés: miért nem kerülnek a tv-n és napilapjainkon keresztül az ország nyilvánossága elé gyakrabban a magyar szellemi életnek a népben-nemzetben gondolkodó, kiemelkedő képviselői? A Nagy Lászlóról készült csodálatos portréfilmet látva fáj a szívem, s haragszom azokra, akik elmulasztották, hogy a kortárs magyar költészet legjelesebbikét többször kérjék kamera elé, többször kérjék ki véleményét a nemzeti kultúra, népe dolgaiban. Még kesergőbbre váltok, ha elgondolom, hogy nem őrizte meg értékes tv-műsor például Kodály Zoltán, Veres Péter, Erdei Ferenc, Tamási Áron, Németh László emlékét, hogy csak néhányat említek a közelmúltban elhunyt sok kiválóságunk közül. A még élő nagyjainkról s a magyar szellemi élet műhelyeiről addig kellene műsort készíteni, amíg nem késő! Rájuk utódaink, unokáink és dédunokáink leszármazottai is kíváncsiak lesznek, az ő mondandójuk és egyéniségük hatása térben és időben terjed. Járja mifelénk egy mondás, amely így hangzik: „Ki a múltját nem

becsüli, az a jövőt nem érdemli!" Vajon hogyan gondolnak ránk a későbbi nemzedékek, akik számára elmulasztottuk a művek mellett a tv-n keresztüli személyes, emberi ismerkedés nagyszerű, technika adta lehetőségét megadni, holott tehettük volna? S ez még csupán az értékmentő-közvetítő humán funkció. Hát még, ha ez bővíthető lenne új, értékteremtő műsorokkal is!

— *A gondok nyilván közelről érintenek mindenkit, legnehezebb talán mégis az ifjúságnak?*

— Mindig a fiatal generációnak a legnehezebb. Hiszen az előttük járó nemzedékek többnyire megszenvedett, nehéz munkában, küzdelemben szerzett jogokkal élnek, dolgoznak a társadalmi-gazdasági élet különböző területein, míg az ifjabbak előtte állnak az élet megpróbáltatásainak, s a kezdet, a beilleszkedés nehézségeivel küszködnek. A pályaválasztás, párválasztás, családalapítás, a megfelelő munkahely megtelelése, az életkörülmények és az életmód kialakításának ezernyi gondja-baja hárul rájuk, amelyben a szülői segítség már egyre gyengül. Mindinkább „meglett emberként” kell helytállniuk. Ez az a szakasz, amelyben a társadalom, a munka- és lakóhelyi közösségek felelőssége fokozódik, feladata növekszik.

E küzdelmes időszakban a szakadék a vágyak és a valóságos lehetőségek közt óriási, s elsősorban a fiataalt körülvevő szűkebb és tágabb emberi környezeten múlik az, hogy tehetségét, képességeit, vágyait miképpen tudja megvalósítani, vagy miképp torzul el, válik időlegesen vagy végleg deviálós személyiséggé. Sajnos, ez utóbbira is egyre nő az esély, fokozódik a fiataalkori bűnözés, alkoholizmus, kialakult az aluljárók szubkultúrája. Ezek szélsőséges megnyilvánulásai, jelei annak, hogy társadalmunk nehezen tolerálja az újonnan belépő nemzedékek útkereső reformizmusát, építő szándékú kritikáját, s kitaszítja, destruktív irányba tolja a kisebb közösségi vagy nemzedéki törekvések megfogalmazóit. Mert — s itt Németh Lászlót idézem — „Az ifjúságnak joga, hogy az életet igényei és eszméi szerint újrafogalmazza. A halál ott kezdődik, ahol erről a jogáról tudatlanságból, vagy a könnyebbet keresve lemond.”

Most tehát a kérdés az, hogy e jogot kik, s hogyan gyakorolhatják, kiknek adatik meg a társadalmi nyilvánosság, az, hogy kortársaikkal vitázva érleljék, integrálják, s megfogalmazzák a különböző nemzedéki törekvéseket. Vannak-e közösségek, fórumok, van-e közelet, ahol a kortársi megnyilvánulások számára is akad hely? A reformkor nagy nemzedéke, a márciusi ifjak, s a népi írók mozgalma például, a múltból tanulva és okulva, elődeik tapasztalatait felhasználva, a maga sokarcúságában, kiemelkedő képviselőin keresztül, képes volt nemcsak egy nemzedék, hanem a nemzet többségének legjobb törekvéseit, rejtett vágyait is kifejezni. Néha egyetemes érvénnyel. Mozgósítva ezzel a nemzet nagy részét a törekvések, vágyak, remények érvényesítésére, megvalósítására. Ha költőkortársainkra, például az „Elérhetetlen föld” kilenc alkotójára és kötetük sorsára, a legifjabb írónemzedékre vagy a fiatal kutatókra gondolok — róluk több elemzést is készítettem —, akkor meglehetősen felhős a kép, de ismereteim szerint a munkás- és parasztfiatalok sincsenek sokkal jobb helyzetben. Persze, ha túlnézünk határainkon, a nyugati diáklázadások és a terrorizmus irányába, esetleg körülnézünk szomszédainknál, akkor látjuk, hogy a fiatal nemzedékek belépését sehol sem várják tárt kapukkal, a belépőért és az érvényesülésért mindenütt meg kell küzdeni. Talán könnyebb lenne a dolgot elviselni, ha nem tudnám, hogy eleinkkel együtt már eddig is milyen nagy árat fizettünk ezért emberekben és energiában. Mennyi kitűnő tehetség roppant össze, rekedt meg vagy lett öngyilkossá, életidegenné, cinikussá, begubodzóvá. Egy jelentős réteg számára pedig pusztán az anyagi gyarapodás lett a meghatározó, élete fő célja és mozgatója. A társadalom, úgy látszik, leginkább ezt a típust tolerálja, segíti. Jó, ha ez a magatartás és irányultság munka- és szakmaszeretettel, családi, közösségi kapcsolatokkal társul, de egészségtelennek tartom, ha csupán az anyagi javak halmozására irányul. Az ifjúsági klubokról 1970-ben írott kéziratot könyvünkben ezeket a jelenségeket, magatartás-

orientációkat a klubmozgalom vonatkozásában sikerült feltárni, s történetileg megvilágítani, érzékeltetve egyben a KISZ-en kívül vagy mellett spontán módon létrejövő közösségi törekvések, megnyilvánulások szépségeit és hallatlan gyötrelmeit, nehézségeit. Amit egyébként mint kollégiumi titkár és bölcsészkar KISZ-titkár, veletek, barátaimmal, társaimmal együtt magam is átéltem a mozgalmon belül. E nélkül azonban valószínűleg nem kovacsolódott volna úgy ki közösségünk, nem alakította volna ki arculatát, amelynek külföldi hallgatóink, barátaink jóvoltából — mert ők is otthon érezték magukat közöttünk — híre van határainkon túl is.

— Sokak szerint igen fontos lenne, hogy a nemzeti kultúra útbaigazítást adjon e tekintetben is. Ennek gravitációja azonban gyengülni látszik.

— Szerintem a nemzeti kultúra gravitációja többnyire rejtetten, a különböző rétegekben, közösségekben elszigetelve hat, ami persze bizonyos fókig érzékelhető azért a különböző fórumokon, a könyvkiadásban, s a sajtóban is. Ritkán adódnak olyan forradalmi periódusok a történelemben, mint például nálunk a reformkor, vagy az 1945—49 közötti időszak, amikor az addig kirekesztett néprétegek egyszerre gyors ütemben fogtak hozzá az egyetemes emberi és a nemzeti kulturális értékek elsajátításához, hasznosításához. A mai kor nem kedvez az ilyen nagy, kollektív megmozdulásoknak, inkább a hiányérzet megfogalmazásának, a keresésnek, tájékozódásnak, a csendes, minőségi, egyéni és kisközösségi feltöltekezésnek az időszaka ez. Közben tapasztaljuk már a nemzeti kultúra lappangó, rejtve létező vonzását is a meglevő művelődési intézmények válságában, tartalmi-szervezeti megújításának, reformjának szándékában.

— Újabban sok jelenség mutat arra, hogy — főként az ifjúság — erősen érdeklődik magyarságának mibenléte iránt. Ezt az érdeklődést főként az egyáltalán nem, vagy nehezen intézményesülő törekvések elégítik ki, bár, mintha az utóbbi időben az intézményes segítség is határozottabb lenne. Itt nemcsak a könyvkiadás néprajzi, történeti érdekű vállalkozásaira, a História című folyóíratra és hasonlókra gondolok, hanem a társadalomtudományok fejleményeire is. Úgy tudom, például, hogy az új Országos, Távlati Tudományos Kutatási Terv egyik fő iránya A történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása című téma lesz. Mit jelent ez, s mi a jelentősége? Milyen kutatási, tudományszervezési feladatok vannak ezen a téren?

— A szóban forgó új, országos főirány több mint öt esztendeje szerepel a felsőszintű tudományirányítási szervek napirendjén. Szükségességét és fontosságát jelzik azok az újabb vizsgálatok, érettségi, egyetemi felvételi vizsgák, amelyek a fiatalabb nemzedék tájékozatlanságát, néha tudatlanságát mutatják, főként ha nemzeti létünkről, történelmünkről, életünkről, sorsunkról esik szó. Kiderült az is, hogy ebbéli tájékozódásunkat sem a tudomány, sem az oktatás, sem a tömegkommunikáció, sem a család nem segíti kellőképp. Valami, az erkölcsre alig tekintő haszonelvűség érvényesül nálunk is, amelynek egyik megnyilvánulása, hogy a közel két tucat országosan kiemelt, központi támogatású kutatási program közül nincs egy sem, amely a humán tudományok művelőit szolgáltatta, készítette volna nagyobb feladat megoldására, a kulturális örökség és tapasztalatok átadására, biztosítva hozzá a feltételeket is.

Itt van például a kulturális és az ideológiai-politikai örökség kérdése. Beszélünk arról, hogy a magyar uralkodó osztály hogyan, mi módon zsákmányolta ki, s tartotta szolgásonban a dolgozókat, ugyanakkor ezen uralkodó réteg történelmi bűneit, s felelősségét (például az első és a második világháborúban játszott szívenletes szerepét) az egész nemzetre hárították át korábban a politikusok és történészek. Kérdem én: miféle felelősége lehetett a II. világháború szerencsétlen áldozatainak, esendő magyar harcosainak, akiknek tragikus sorsát — a maga tiszta emberségében — Csoóri Sándor barátunk tárta ország-világ színe elé a Tiszatáj hasábjain, s tett jeltelen sírjaikra ily módon bánatvirágot mindannyiunk nevében. Avagy miféle felelőség terheli azt a hárommillió magyart, aki a történelem viharának kiszolgáltatva élt

s dolgozott szülőföldjén, amelyet ítélkező hatalmak — előbb nemzetünket a kommunizmus vétkében elmarasztalva, majd felmentve, aztán a fasizmussal vádolva — elvettek, később részben visszacsatoltak, hogy ismét elvegyék. Mit tehet az ember, ha egyéni életén kívül szinte semmibe sincs beleszólása, ami a közügyeket, az országot, a nemzetet, a saját közössége ügyeit érinti, ha ezt nélküle akarja, és az erőszaksszervezet segítségével tudja egy szűk, uralkodó érdekcsoport kisajátítani, intézni, ha nem hagy beleszólást még abba sem, hogy képviselőit, vezetőit maga válassza, avagy, hogy a dolgokról, ügyekről legalább a véleményét közölje? „Sunit vagy vagy parancsot követ” — írta a költő, s volt még a kíváncsi, az öngyilkosság vagy a lázadás valamilyen formája. Az országban maradt, s illegálisan szervezkedő kommunistáké, az agrárszocialistáké, a népi írók mozgalmáé, a sarlóskóké, vagy ott volt a „néma forradalom”, a vallási szekták, egyházak és a mítoszkeresők világa.

További kérdés a mi kelet-európaiságunk, a határainkon kívül élő nemzeti kisebbségeink és szórványaink több mint ötmillió seregének, a „magyar diaszporának” ezernyi gondja-baja, kulturális és emberi kondicionálásának és perspektívájának kérdése. Vagy az egész magyar népességtörténeté. Annak tisztázása, hogy a sokféle nációból miként érlelődöttünk nemzetté, s ezen belül különösen fontos olyan, ma is élő, ható, s ezért vizsgálendő probléma kutatása, mint a hazánkban élő nemzeti kisebbségek (németek, szlovákok, délszlávok, románok) sorsa; az olyan etnikai jegyeket és törekvést is mutató csoporté, mint a hazai cigányság; avagy a vallási-kulturális, történelmi-közösségi specifikumokat hordozó magyar zsidóság, illetve a tájanként kialakult etnikai csoportok (jászok, kunok, székelyek stb.). Ez az egymást átfedő, egymásba átszívárványozódó sokféleség a különböző korokban, a csoportok, generációk, rétegek nemzeti azonosságában e hazához, néphez kötődésében eltérő sajátosságokat mutat, ahol az egyezések, megfelelések és különbségek, a közösségi kohéziót gátló tényezők alapos, tényszerű feltárása és tisztességes vitákban érlelődő tisztázása, bemutatása segíthetne mindannyiunkat abban, hogy oszlassuk a még ma is meglevő kölcsönös előítéleteket, megtaláljuk azokat a szálakat, melyek összekötnek bennünket, amelyek magyarságunk szövődékét alkotják, s ezen át kapcsolnak minket az emberiség nagy családjába.

Ezt a hagyományos, diszciplináris rendszerű kutatásokkal és kutatásszervezéssel elérni nem lehet. Csak komplex, több tudós együttes munkája, sokféle műhely vitája és a kutatások közösségekre kisugárzó hatása révén várható, hogy nemzeti múltunk, kulturális örökségünk a maga sokszínűségében, széles összefüggéseiben, hitelesen kerüljön napvilágra. Így segítheti a jelenben tapasztalható nemzeti kisebbségi komplexusok, a nemzeti nihilizmus és az ennek hatására föl-fölbukkanó romantikus és nacionalista tendenciák, a történelmi-tudati zavarok leküzdését, egy egészségesebb nemzet tudat és tartalmasabb internacionalizmus kialakítását az újabb nemzedékekben. A feladat nem könnyű. Elnyomás és sokféle torzulás közepette, idegen érdekeknek kiszolgáltatottan, s azokat részben kiszolgálva érte meg a magyarság a XX. századot, anélkül — s ezt hadd ismételjem meg —, hogy a többségnek a közös sors alakításába érdemleges beleszólása lett volna.

— Melyek akkor mégis azok a szálak, amelyek bennünket magyarokat összekötnek, s az emberiségbe kapcsolnak?

— Mindenekelőtt közösségi és közös múltunk ismerete, tapasztalatainak felhasználása, a teremtő élet, a nyelv, a termelő, alkotó munka, s mindaz, ami ebből ered: a civilizáció, a gazdaság, az életmód, az erkölcs, az irodalom, a művészet. Persze, ez így elég általános. Konkrétabbá akkor válik, ha a kutatások nyomán válaszolni tudunk arra a kérdésre, vajon miféle megnyilvánulásai voltak és vannak ezeknek a tudatban, s azt hogyan tesszük hatóerővé a társadalmi-politikai cselekvésben. A nemzeti egység kialakításának kiemelkedő személyiségei műveikkel a századokon át külön, s öntörvényűen fejlődő közösségi tradíciókat megragadó módon tudták a nemzeti s az egyetemes művészetbe ötvözni. Törekvéseikkel általában nem önmagukban, hanem művelődési-társadalmi mozgalmak kifejezőiként és képviselőiként je-

lentkeztek, és segítették őket kortársaik: segítették a közintézmények, az iskolák, könyvtárak, klubok, kórusok — s bizonyos értelemben a mozgalmi szervek és az egyházak is. Azt, hogy mi lehet a művészetekben, irodalomban tükröződő nemzeti egység és sajátosság kifejeződése más területeken, még kevésbé tudjuk, de bizonyosan létezik.

További kérdés: országunk a Duna-völgyben. Kelet-közép-európaiságunk, együtt-élési készségünk és képességünk más népekkel, etnikumokkal, szocialista társadal-munk új hozadékai a nemzet számára, a torzító tényezők továbbélésének, az újak keletkezésének alapjai, formái s folyamatos leküzdésük módjai. Aztán: miképp ju-tottak és jutnak el hozzánk, hogyan hatottak és hatnak a nagy, népeket átfogó esz-meáramlatok, tudományos, műszaki, gazdasági, művészeti eredmények, újdonságok? Mert például a görög klasszikusok vagy Shakespeare művei jórészt a XIX. század-ban, főleg Arany János méltó fordításai révén lettek a magyar kultúra részévé, de a műszaki és természettudományos eredmények azonos szintű adaptálásához már nem elég egy újrateremtő nagy alkotó, ahhoz megfelelő gazdasági-termelési környe-zetre is szükség van; a társadalmi-közösségi fogadókészség és felkészültség mellett. Én most csak a számomra is problematikus kérdések közül villantottam fel néhá-nyat, amire a társadalomtudományok művelőinek bizony az eddigieknél alaposabb választ kellene már adni, s amelyekről őszintén kellene vitatkozni, többet szólva ró-luk az iskolákban és a tömegtájékoztatásban is.

— *Az ifjúság a kultúrát főként az iskolai oktatás útján veheti birtokba. Külö-nösen áll ez a falun, tanyán élőkre. De jelentős a szerepe a tömegkommunikációs eszközöknek — ezekről már esett szó. Milyen a helyzet az oktatás terén?*

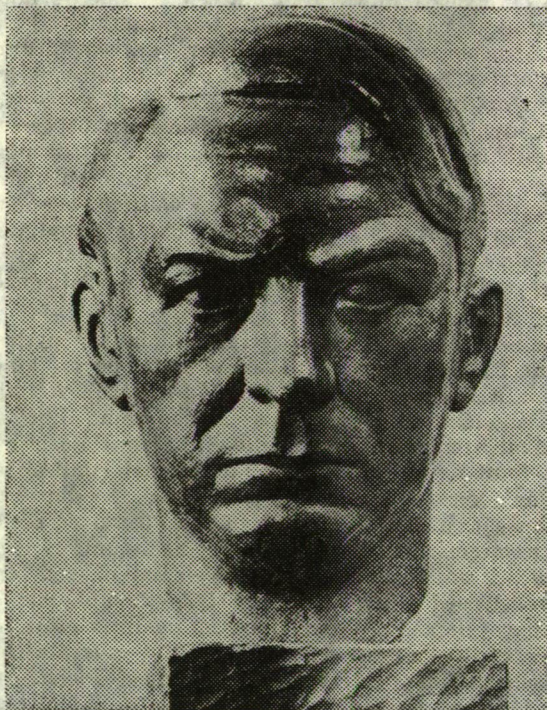
— Az ifjúság eligazodása, társadalmi beilleszkedése folytonos, mert ez az a réteg, amelyik állandóan felfrissíti, újrateremti a társadalmi életet. Az, hogy e fo-lyamat miképp megy végbe, s minőségileg milyen eredményt hoz, egyrészt függ a felnőtt társadalom nyitottságától, rugalmasságától, megújulási készségétől, másrészt függ attól, hogy az új generációt kik, mire, miképp, milyen körülmények között ne-velik. Közel tíz esztendeje, mikor a „Művelődésügy főhatósági irányítása” címmel és ifjúi hévvel elemzést és javaslatokat készítettem. Akkor — kellő tapasztalatok híján ugyan — de kénytelen voltam történetileg és nemzetközi összefüggéseiben szem-benézni ezzel a kérdéssel is. A végeredmény elég lehangoló volt, de még úgy véltem, hogy az iskolastruktúra és az irányítási rendszer reformjával a problémák többsége megold-ható. Noha azóta alig történt ezen a téren lényegi változás, azt ma már tudom, hogy elszigetelt, belső ágazati reformmal, mely csak az oktatásirányítást érinti, az ifjúság nevelése, tanítása, felkészültsége, közérzete csak igen korlátozottan javítható. Ez össztársadalmi és egyben közösségi ügy: nemzetünk és szocializmust építő országunk perspektívája, jövője függ tőle.

A társadalmi munkamegosztás ugyan létrehozott intézményeket, szerveket, ame-lyek fő feladatává az ifjúság tanítását, nevelését tette, de az, különösen az ifjúko-rig, alapvetően ma is a legkisebb sejtire, a családra hárul. A hajdani többgenerá-ciók együttélés felszámolásával és a nők szociális szempontból is szükségszerűvé vált munkába állásával azonban a család jellege és funkciója is gyökeres változás-o-kon ment keresztül. Mint nevelő szervezet a korábbinál labilisabbá, tartalmatlanab-bá, s benne a gyermek kiszolgáltatottabbá vált. Magam is tapasztalhattam az ifjú-ság magárahagyatottságát, a segítő kezek, a támogató szó és cselekvés hiányát, az ifjúság egy karámba terelésének, homogenizálásának, uniformizálásának, formális szervezésének szándékát, ami óhatatlanul az egyébként nagyon fontos ifjúsági szer-vezetek tartalmi elsekélyesedéséhez vezetett. Ebből kibontakozást csak a valódi kö-zösségeket építő, azokra alapozó demokratikus mozgalmi élettől remélhetünk, ame-lyet a létező közösségek tényleges — demokratikusan megválasztott — képviselői irányítanak, az ifjúság és a társadalom igényeinek megfelelően.

Azok a szociális gondok, különösen a pályaválasztás, a megfelelő elhelyezkedés, a jó munkahelyi közérzet kialakítása, a családalapítás, a lakásszerzés, az otthonte-

remtés, a fiatal nemzedék nagy része magárahagyatott, s abban is kedvezőtlenebb a helyzetük a rosszabb szociális háttérrel indulóknak. Mindemellett szorítja őket a jövő felelőssége, melynek alapozásában nem vehetnek részt, de amelyet akarva-akaratlan nekik kell formálniuk. Csakhogy erre kellő tapasztalatszerzési, felkészülési és valódi bekapcsolódási, részvételi lehetőségünk eléggé korlátozott. És fejünk fölött a „fortélyos félelem” izgatta hatalmi téboly: a világkatasztrófa, a nukleáris háború veszélye. „Mit tehet az ember?” Nem fél, mert nem félhet; bízva bízik az élet folytonosságát adó ifjúságban, hisz egyetemes érvényű amit Nagy László a Menyegzőben így fogalmazott meg:

*„békesség vagyunk, az újrateremtés indulata,
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,
herétlenek ellen, mert ingereink hőrozaik,
mert csillagok lázítanak minket a legnagyobb nászra,
hogy virágpor-cirmos arcunk elijessze az örök halált,
hogy szerelmünk eszményi szagától a május teljes legyen,
lepattant gombjainktól tücskös és jánosbogaras az éj,
szerelmünk harmatától erős a smaragd mező,
hogy mênjeink selyemhajóval ott siklassák az öregeket:
ráncot, csontot, hogy áztassa ifjúságunk varázslata,
ó, nekünk igazi násznagy a tenger, a tenger”*



TÁPAI ANTAL: MÓRA FERENC